

7. Маркс К., Энгельс Ф. — Соч. — 2-е изд., Т. 21. — М., 1961. — 745 с.
8. Предпринимательское право в рыночной экономике. — М. : Новая правовая культура, 2004. — 442 с.
9. Экономическая теория (политэкономика) / под ред. Д. В. Валового. — М., 2005. — 381 с.
10. Елецкий Н. Д. Общая экономическая теория (политэкономика). — Изд. 2-е доп. и перераб. — Ростов н/Д, 2005. — 375 с.
11. Маркс К. Капитал / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Соч. — 2-е изд., Т. 23. — М., 1961. — 907 с.

12. Алиев Б. Х. Промышленная политика и экономика / Б. Х. Алиев. — М. : Экономика, 2000. — 217 с.
13. Ойкен В. Основные принципы экономической политики : пер. с нем. / В. Ойкен. — М. : Прогресс, 1995. — 311 с.
14. Экономика и жизненный мир человека // Российская газета. — 2009. — 19 мая.
15. Российский экономический журнал. — 2003. — № 4. — С. 84.

Поступила в редакцию 21.10.2009 г.

УДК 347.1

С. В. Батрин,

*аспірант,
Інститут держави і права
ім. В. М. Коретського*

КОРПОРАТИВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ПИТАННЯ РІВНОСТІ, МАЙНОВОЇ САМОСТІЙНОСТІ ТА ВІЛЬНОГО ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ

Одна з найбільш об'ємних дискусій, яка знаходить висвітлення в публікаціях дослідників корпоративного права, розкривається через пошуки наукового обґрунтування корпоративних правовідносин у порівнянні з цивільними. Значного розголосу набули результати досліджень А. А. Данельяна [1], В. І. Цікало [2], В. Щербини [3], І. Спасибо-Фатеевої [4, 5, 6], В. Васильєвої [7], в яких викладено ряд пропозицій до вирішення дискусійного питання.

Розглядаючи можливість віднесення корпоративних правовідносин до сфери цивільного права, виникає ряд питань, які для української правової доктрини в останні роки стали своєрідним «каменем спотикання». Прихильники цивілістичної природи корпоративних правовідносин виходять у своїй аргументації з міркувань про *юридичну рівність*, в якій начебто перебувають учасники корпоративних правовідносин (це стосується і їх російських колег [1]). Хоча даний аргумент і подається як ключовий, проте він неодноразово заперечувався. Зі свого боку відзначимо, що прихильники думки про юридичну рівність у корпоративному правовідношенні (та віднесення корпоративного права до цивільного [2]), як правило, уникають розкриття іншого пов'язаного питання. Якщо ж рівність притаманна корпоративним правовідносинам, відповідно в такому пра-

вовому стані повинні перебувати один відносно іншого усі їх учасники, як це притаманно для цивільного права. Але ж до учасників корпоративного правовідношення цивілісти подекуди відносять не тільки учасника та корпорацію, але і Державну комісію з цінних паперів і фондового ринку, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна. Тому достеменно не зрозуміло, як може йтися про цивільну рівність у відносинах, якщо однією зі сторін розглядається державний орган, що реалізує спеціальну функцію з регулювання, наділений конкретними важелями впливу господарського характеру.

Вважаємо, що рівні (цивільні) відносини можуть виникати у взаєминах між самими засновниками і на стадії, що передую моменту виникнення корпоративного правовідношення — їм притаманна юридична рівність. Відносини, що складаються між засновниками і третіми сторонами у процесі створення корпорації (включаючи відносини участі в установчих зборах), є організаційними і підпадають під регулюючий вплив норм господарського права. Відносини, про які йдеться, не є корпоративними, оскільки останні виникають з моменту створення корпорації. Тим самим, *юридична рівність, може бути присутня у відносинах, які знаходяться поза межами корпоративного зв'язку.*

© С. В. Батрин, 2009

На наш погляд, суб'єктний склад корпоративного правовідношення вичерпується корпорацією та її учасниками. Чи перебувають вказані суб'єкти у стані юридичної рівності один відносно іншого? Схиляємося до зворотнього. Першим вагомим аргументом на користь зазначеного є те, що корпорація тільки презюмується законом як самостійний суб'єкт права. Саме завдяки фіктивній правосуб'єктності юридична особа стає учасником правовідносин. У свою чергу, цивілістами відстоюється думка про те, що, якщо вже ця юридична особа (навіть з точки зору закону) визнана суб'єктом права, то в такому разі її потрібно сприймати як повноправну сторону цивільних відносин, оскільки йдеться саме про правову площину, а не про соціальну. З цього приводу варто наголосити, що дослідниками корпоративних правовідносин із числа господарників не заперечується важливість і ефективність такого інструментарію, як юридична особа, з точки зору цивільного правовідношення останню, вважаємо, потрібно розглядати як повноцінного учасника цивільних правовідносин. Але є одне «але»: це такі відносини, де корпорація та інша сторона є контрагентами, кредитором і боржником (на противагу, А. Данельян доходить висновку про побудову корпоративного правовідношення не по моделі кредитор — боржник, а по моделі, заснованій на членстві (участі) в корпоративній організації [1]). І при аналізі цих зовнішніх відносин дійсно слід припускати корпорацію як реальну сторону зобов'язання. Проте, *що стосується корпоративних правовідносин, характерно, що їх суб'єкти (учасник — корпорація) в модельному цивільному зобов'язанні не перебувають*. Про яке класичне зобов'язання може йти річ у так званій корпорації однієї особи (а ми не можемо ігнорувати того факту, що корпоративні правовідносини ґрунтуються на одній і тій самій платформі як у корпораціях однієї особи, так і тих, учасниками яких є дві і більше особи, — це той принцип, який визнається на світовому рівні)? Тут спочатку засновник створює товариство, надалі, як учасник, здійснює монопольний контроль за своєю ж власністю, яка формально належить товариству, в кінцевому результаті — вирішує юридичну долю як товариства, так і майна. Практичною ілюстрацією цьому слугує ч. 2 ст. 49 Закону України «Про акціонерні товариства», де зазначається відносно описаної ситуації: «Повноваження загальних зборів товариства, передбачені ст. 33 цього Закону, а також внутрішніми документами товариства, здійснюються акціонером одноосібно. Рішення акціонера з питань, що належать до компетенції загальних зборів, оформляється ним письмово (у формі наказу) та засвідчується печаткою товариства або нотаріально» [8]. Таким чином, цілком погоджуємося з

висновком В. Щербини, який зазначає, що «не викликає сумнівів наявність владного підпорядкування (отже відсутність юридичної рівності — авт. С. Б.) у відносинах між суб'єктами корпоративних правовідносин» [3]. Така думка кореспондує з положеннями Цивільного кодексу (далі — ЦК) про те, що до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, цивільне законодавство не застосовується (ч. 2 ст. 1 ЦК [9]). Вбачається, що саме *«інше владне підпорядкування» і характеризує галузь господарського права, до предмету регулювання якого правомірно відносити корпоративні відносини*.

Що також потрібно підкреслити, вважаємо помилковим розглядати учасника корпорації у двох протилежних ролях: як складову частину корпорації та як її контрагента. Вбачається, що *учасник не може протиставлятися корпорації*, не може розглядатися щодо неї як покупець, продавець, орендар у корпоративному правовідношенні, адже перший природно здійснює організуючий вплив на фіктивного суб'єкта права, такою і є ідея корпоративного правовідношення. На противагу, може бути наведено приклад укладення договору між акціонерним товариством і акціонером про обов'язковий викуп товариством належних йому акцій, в якому акціонер, начебто, є продавцем, а корпорація — покупцем. Але потрібно враховувати, що даний договір є суто процедурним та є, фактично, відгалуженням обговорюваної фіктивної конструкції. Фіктивна (у значенні відношення до фіктивного обґрунтування корпорації) мета даного договору: а) вихід учасника з товариства; б) виплата вартості його майна (чи повернення самого майна). Поряд з цим потрібно наголосити, що *сама ідея корпорації спрямовувалася її розробниками не на те, щоб протиставити учасника корпорації (протиставити їх інтереси, волю), а на те, щоб протиставити корпорацію як певну цілісність у відносинах із третіми особами*. Самі учасники як треті сторони розглядатися не повинні, вони — це і є корпорація, згадувана нами єдність. Це пояснюється ще і тим, що така єдність має вихідною формою своєї реалізації саме зовнішнє середовище. Тільки у стосунках із третіми особами вона може знаходити виявлення.

Окрім того, що сторони цивільних правовідносин мають перебувати у стані юридичної рівності, не менш важливою є ознака їх майнової самостійності та присутність вільного волевиявлення сторін у конкретному правовідношенні. Наявність *майнової самостійності* між учасником і корпорацією обґрунтовується цивілістами посиленням на положення законодавства, в яких закріплюється право власності корпорації на належне їй майно, відокремлене від учасника (ч. 1 ст. 85 Господарського кодексу України [10]). Так, І. Спасибо-Фатеева

наголошує, що акції закріплюють права акціонерів, але не на майно акціонерного товариства, власником якого є останнє, а на корпоративні права, що надаються акціонерам [4]. З цього приводу відзначимо, що на праві власності за учасником зберігається частка у статутному капіталі (акція). Це переконує в тому, що навіть не здійснюючи традиційних прав щодо закріпленого за корпорацією майна, власники приймають участь у вирішенні питань про користування та розпорядження цим майном. Зберігаючи у власності право на частку у статутному капіталі, тим самим зберігається контроль за власністю корпорації. Інша справа, що можливість здійснення даного впливу визначається розміром частки, проте сам зв'язок із власністю не припиняється. Деякі дослідники, апелюючи до зарубіжного досвіду, наголошують на тому, що контроль над власністю корпорації здійснюється менеджерами. При цьому вказується, що контроль акціонерів — це міф, а реального контролю численні акціонери не мають і, більше того, мати не бажають. Основний аргумент наведеного: реальний контроль зосереджений в органах АТ (корпорації — прим. авт. — С. Б.) як власника [11]. Але ж, що розуміти під реальним контролем? Ми опираємось у своїх висновках на тому, що якщо вже така форма контролю, як участь в управлінні корпорацією (або одноособове управління корпорацією), здатність призначати, звільняти, змінювати, відкликати тих самих менеджерів (а в Україні — це переважно і є власники часток) і є законодавчо передбаченою, то це вказує на збереження контролю власника за своїм майном. Як вже відбувається поза межами права, хто саме здійснює безпосередній чи «реальний» контроль — це вже не питання, що виходить за встановлені межі. У науковому дослідженні доцільно виходити із правового обґрунтування практичних життєвих ситуацій, але не вважати останні пріоритетними для формування висновків. Зв'язок між власником та його власністю у корпоративних правовідносинах не може бути втраченим, оскільки в такому разі нівелюється вся специфіка таких відносин. Тому і в сучасному європейському праві зберігається право впливу на діяльність компанії («right to influence the company's conduct» [5]), інакше механізм переходу частки та корпоративних прав втрачає сенс.

Отже, корпоративні відносини не можуть асимілюватися із традиційними цивільними відносинами, учасники яких перебувають у стані майнової самостійності (що випливають з договору купівлі-продажу, страхування, позики, лізингу). Уявити, що в названих цивільних відносинах одна зі сторін чинить правомірний вплив на майновий стан іншої сторони, подібно до того, що характеризує корпоративні зв'язки — неможливо. У таких діях можна

було б відшукати ознаки протиправних діянь. Саме тому у ЦК і передбачаються наслідки укладення правочину під впливом обману, насильства, у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони із другою стороною, під впливом тяжкої обставини, фіктивного правочину (ст. 230—234 ЦК). Кожен із правочинів може бути визнаний недійсним. Натомість, виходячи з того, що корпоративні правовідносини засновані на владному підпорядкуванні корпорації учасникам, вплив останніх (посередництвом механізму права власності на частку) на майно корпорації є цілком правомірним. *Таким чином, ознака майнової самостійності, яка притаманна цивільним відносинам, не характеризує корпоративне правовідношення.*

Окрім того, якщо поширювати на корпоративне правовідношення норми про правочин, то очевидно, що вчиняється останній за власною волею, і до того ж, позбавленою впливу ззовні. Виникає питання про волю корпорації. Знову — таки, очевидним є висновок щодо корпорації однієї особи. В іншому, заперечення викликає: 1) наявність такого явища як воля корпорації; 2) здатність до її реалізації; 3) можливість її вільної (самостійної) реалізації. Щодо першого заперечення, найвагомим аргументом цивілістів вважається позиція, згідно із якою воля корпорації не є волею її учасника, і водночас не є сумарною волею усіх учасників. Таким чином, начебто оформлюється самостійна воля корпорації. Але ж у такому разі остання мала б, принаймні, не співпадати з загальною волею учасників. Однак позитивна відповідь буде передчасною. На наш погляд, з одного боку, воля корпорації співпадає з загальною волею її учасників: більшістю голосів приймається рішення, яке хоча й іменується рішенням загальних зборів чи інших органів але, по суті, вводиться в дію як рішення корпорації (щодо конкретних управлінських дій голови виконавчого органу варто вказати, що попередньо його обрано на цю посаду з делегуванням тих чи інших управлінських повноважень і, таким чином, допоки його не буде переобрано, презюмується, що він діє від імені корпорації, тобто реалізує загальну волю корпорації). З іншого — загальна воля учасників може не співпадати з волею окремого її учасника, хоча пояснити такий стан речей можна. Формально, навіть якщо учасник у конкретному випадку голосує «проти» або утримується від голосування, то з точки зору закону: а) він приймає участь у формуванні загальної волі корпорації; б) за результатами голосування, загальне волевиявлення вважається волевиявленням і цього учасника, який може не погоджуватися із загальною думкою. Така «формула» передбачена статутом товариства, визнаючи який сторона погоджується визнавати

рішення корпорації своїми. Як же ще можна трактувати практичну ситуацію, коли на загальних зборах більшістю голосів приймається рішення і це рішення реалізується у відносинах із третіми особами? Треті особи не розглядають ці правовідносини як відносини лише з тими учасниками, які проголосували «за», кореспондуючою стороною в описаному правовідношенні є корпорація в цілому, тобто всі учасники. Дещо інших міркувань дотримується І. Спасибо-Фатєєва, звертаючи увагу на тому, що учасник не обов'язково має підкоритися рішенню колегіального органу, а натомість може вийти з корпорації шляхом відчуження належного йому майна [6]. Не можемо погодитися з наведеним у силу того, що вказані дії учасника якраз і свідчать про його повне підкорення і визнання загальної волі. Про можливість «непідкорення» можна було б говорити за умови, якщо учасник може вплинути на прийняття цього рішення, його зміну, утриматися від його виконання. Натомість, якщо учасник відчужує свою частку й у такий спосіб виходить з товариства — це може свідчити тільки про його повну капітуляцію і примирення з рішенням органу корпорації, визнання загальної волі.

У підсумку, можна дійти *ключової думки* про те, що: спільними діями/бездіяльністю учасники (власники) формують загальну волю корпорації; діє нормативна презумпція: воля корпорації — воля учасника; воля корпорації, як явище відмінне від загальної волі учасників (власників), є відсутньою; воля корпорації і є загальною волею учасників (власників).

Загальною волею учасників в окремих випадках є 50 % + 1 або ж 75 % голосів відданих за те чи інше рішення (в залежності від вимог законодавства до того, щоб вважати рішення прийнятим), або ж — кожне з рішень одноособового органу корпорації, яке не виходить за межі наданих йому повноважень. Останній володіє певним «картбланшем» на реалізацію загальної волі учасників, межі якої встановлено статутом і положенням про той чи інший орган. Це умовні відносини з представництва загальної волі учасників корпорації, де межі представництва визначені тим обсягом повноважень, які передбачені в «дорученні». Відхилитися від «доручення» означає — вийти за межі загальної волі учасників. Як влучно підкреслює В. Васильєва, поза засновниками (учасниками — прим. авт.) волевиявлення юридичної особи не здійснюється. За кожною її дією простежується інтерес його засновників і його волевиявлення, яке спрямоване на реалізацію власного інтересу [7].

Таким чином, головною метою утворення складного механізму фіктивних конструкцій (корпорації, її органів, статутного фонду, корпоративних

прав) є ефективне виведення майна та волі власників у торговий обіг задля задоволення інтересів власників. Корпоративне правовідношення не передбачає задоволення інтересів корпорації як сторонньої до власника особи.

На підставі проведеного дослідження, приходимо до висновку, що віднесення корпоративних правовідносин до сфери цивільного права та їх регламентування в Цивільному кодексі України не відповідає їх правовій природі. З цим, доречно системно врегулювати дану групу відносин у межах актів господарського законодавства. Запропонований підхід відповідає вимогам теорії і практики, а також об'єктивно відображає динаміку розвитку корпоративних зв'язків у національній системі права.

Література

1. Данельян А. А. Корпорации и корпоративные конфликты / А. А. Данельян. — М. : Издательский дом «Камерон», 2007. — 192 с.
2. Цікало В. І. Правова природа корпоративного правовідношення / В. І. Цікало // Вісник господарського судочинства. — 2006. — № 4. — С. 157—165.
3. Щербина В. Правова природа корпоративних відносин / В. Щербина // Українське комерційне право. — 2006. — № 7. — С. 10—14.
4. Спасибо-Фатєєва І. Правова природа корпоративних правовідносин в акціонерних товариствах / І. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України — Х., 1998. — № 3. — С. 58—66.
5. Спасибо-Фатєєва І. Корпоративна власність / І. Спасибо-Фатєєва // Комерційне законодавство. — 2006. — № 10. — С. 45—59.
6. Спасибо-Фатєєва І. В. Правова природа корпоративних відносин / І. В. Спасибо-Фатєєва // Вісник господарського судочинства. — 2007. — № 5. — С. 87—99.
7. Васильєва В. Корпоративні правовідносини як вид суспільних відносин / В. Васильєва // Юридична Україна. — 2003. — № 10. — С. 24—26.
8. Закон України «Про акціонерні товариства» // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 50—51. — Ст. 384.
9. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40—44. — Ст. 356.
10. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18, № 19—20, № 21—22. — Ст. 144.
11. Alexander, Kern. Bank Resolution Regimes: Balancing Prudential Regulation and Shareholder Rights // Journal of Corporate Law Studies. — 2009. — Vol. 9, № 1. — P. 61—93.

Подано до редакції 18.11.2009 р.